

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЙ

навчальної дисципліни «Ризикологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

**За темою №2 «Засади системного аналізу ризику в спектрі економічних
проблем»**

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління,
протокол від 31.08.21 № 1

Розробники: старший викладач циклової комісії економіки та управління,
к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист, Харченко М.В.

Рецензенти:

1. Голова циклової комісії економіки та управління к.е.н., спеціаліст вищої категорії, старший викладач – методист Цимбалістова О.А.
2. Викладач циклової комісії управління та адміністрування, к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист, Пушкарь О.І.

План лекцій:

1. Якісний аналіз ризику
2. Системний аналіз ризику в економіці та підприємстві
3. Процес прийняття економічних рішень з урахуванням ризику
4. Аналіз ризикованості підприємства на підставі показників фінансового стану
5. Загальні засади класифікації ризику

Рекомендована література:

Основна:

1. Азаренкова Г. М. Аналіз моделювання і управління ризиком (в схемах та прикладах) : навч. посібник / Г. М. Азаренкова. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 240 с.
2. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: учеб. пособ. – [4-е изд., перераб. и доп.] / Гранатуров В.М. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2016. – 288 с.
3. Даниленко А. Очікувані зовнішні фактори розвитку та ризику для української економіки у 2011-2012 роках / А.Даниленко, В. Домрачев // Вісник НБУ, травень 2011. – С. 10 – 15
4. Донець Л. І., Шепеленко О. В., Баранцева С. М., Сергєєва О. В., Веремейчик О. Ф. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків. Навч. посіб. / За заг. ред. Донець Л. І. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.
5. Попова О.Л. Навчально-методичні рекомендації для самостійного вивчення дисципліни «Управління ризиками в інноваційній діяльності». – К. НУБіП України, 2015. – 44 с.\
6. Ризик-менеджмент у фінансовій сфері: навч. посібник / МОН України, Уманський ДПУ імені Павла Тичини; уклад. М.А. Слатвінський. Умань: Візаві, 2017. 395 с.
7. Чорноморченко Н. В. Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків : навч.-метод. посібник для сам. вивчення дисц. / Н. В. Чорноморченко, І. С. Іванова, Н. С. Приймак. – Львів : Магнолія-2006, 2010. – 260 с.

Допоміжна:

8. Ковальчук Н.П. Економічні ризики: класифікація, принципи і способи оцінювання / Н.П. Ковальчук // Актуальні проблеми економіки. - №10 (124). – 2011. – С. 31-37.
9. Маховикова Г.А. Анализ и оценка рисков в бизнесе: учебник и практикум / Г.А. Маховикова, Т.Г. Касьяненко. – М.: Юрай, 2013. – 416.
10. Машина Н.І. "Економічний ризик і методи його вимірювання ": Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003.

11. Мостенська Т. Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / Т. Л. Мостенська, Н. С. Скопенко / Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3 (7). – С. 72– 79.
12. Правдюк Н.Л. Довгострокове іпотечне кредитування в аграрній сфері економіки: можливості та ризики // Економіка АПК. – 2011. - № 11. - С.51-56.
13. Резнікова О.О. Проблеми стійкості України до глобальних ризиків: економічний аспект / О.О. Резнікова // Стратегічні пріоритети, №1(26). – 2013. – С. 61-65.
14. Феленчак Ю.Б. Історичні аспекти формування ризику як категорії суспільних досліджень / Ю.Б. Феленчак // Сталий розвиток економіки. - №1. – 2012. – С. 48-52.
15. Шепеленко О.В. Управління підприємницькими ризиками суб'єкта господарювання/ О.В.Шепеленко // Економічні науки: Вісник ДонНУЕТ. – 2011. - № 4(52), с. 189-199.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

16. Сірік І. П. Методичні підходи до обґрунтування управлінських рішень. Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=623>.
17. Наукова бібліотека ТДАТУ <http://www.tsatu.edu.ua/biblioteka/>
18. ISO 31000 Менеджмент ризиків. URL: <https://www.iso.org/ru/iso31000-risk-management.html>

1 Якісний аналіз ризику

Аналіз ризику — це методологія, за допомогою якої невизначеність, що притаманна, зокрема, найважливішим показникам, які характеризують основні техніко-економічні параметри господарської діяльності і розглядаються в контексті майбутнього, піддається аналізу, власне, для того, щоб оцінити вплив ризику на відповідні результати.

Аналіз ризику може мати таку послідовність:

- 1) визначення внутрішніх і зовнішніх чинників, які збільшують або зменшують ступінь певного виду ризику;
- 2) дослідження виявлених чинників;
- 3) оцінка певного виду ризику з використанням двох підходів:
 - визначення фінансової доцільності (ліквідності);
 - визначення економічної доцільності (ефективності вкладених коштів);
- 4) встановлення допустимого ступеня ризику;
- 5) перевірка окремих операцій щодо обраного ступеня ризику;
- 6) розробка заходів для зниження ступеня ризику.

Призначення аналізу ризику — переконатися суб'єктові управління (прийняття рішення) самому та надати потенційним партнерам необхідні дані для прийняття рішень стосовно доцільності участі в певній економічній діяльності (проекті у широкому розумінні) і передбачити та вжити заходів захисту від можливих збитків, відхилення від цілей.

Якісний аналіз ризику є найскладнішим і вимагає ґрунтовних знань, досвіду та інтуїції у даній сфері економічної діяльності. Його головна мета — визначити чинники ризику, області ризику, після чого ідентифікувати всі можливі ризики.

Кількісний аналіз ризику, кількісне (числове) визначення ступеня окремих ризиків і ризику даного виду діяльності (проекту) в цілому — це теж досить непроста проблема.

Якісний аналіз ризику також має декілька аспектів.

Перший аспект пов'язаний з необхідністю порівнювати очікувані позитивні результати з можливими економічними, соціальними та іншими як сьогоdnішніми, так і майбутніми, наслідками. Взагалі мало мати схильність до ризику: потрібен ризик обґрунтований, інакше він може набути характеру авантюри. Ризикувати доцільно, якщо це приводить до кращих наслідків, аналізуючи та аргументуючи правильність своїх дій. Необхідно намагатись якомога точніше і глибше визначати джерела і причини ризику.

Другий аспект якісного аналізу ризику пов'язаний з виявленням впливу рішень, які приймаються в умовах невизначеності, на інтереси суб'єктів економічного життя. Без урахування інтересів (зацікавленості), без управління ними неможливі реальні якісні перетворення в соціально-економічному житті. Необхідно виявити, для кого ризик корисний? Чиїм інтересам він відповідає? Йдеться про те, що коли немає зацікавленості в результатах економічних рішень, то немає й ризику.

Ризикованій ситуації притаманні основні риси:

- наявність невизначеності, альтернатив і необхідність вибору однієї з них (відмова від вибору також є різновидом вибору);
- зацікавленість у результатах;
- можливість оцінити наявні альтернативи — прийняти рішення.

На стадії якісного аналізу ризику необхідно, зокрема, виокремити його чинники. Наголосимо, що всі чинники, які тією чи іншою мірою впливають на ступінь ризику, можна умовно поділити на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних чинників належать такі, що не залежать безпосередньо від фірми та менеджерів (суб'єктів прийняття рішень). Це зокрема: інфляція, конкуренція, політичні та економічні кризи, екологія, мито, наявність режиму найбільшого сприяння, можлива робота в зоні вільного економічного підприємництва тощо.

До суб'єктивних чинників належать ті, які характеризують суб'єкт прийняття рішень (безпосередньо менеджера, підприємця).

2 Системний аналіз ризику в економіці та підприємстві

Комплексний підхід у ризикології дає можливість менеджерам та підприємцям більш ефективно використовувати ресурси, розподіляти відповідальність, покращувати результати діяльності підприємства та забезпечувати прийнятний рівень ризику.

Системний підхід ґрунтується на необхідності розглядати всі явища та процеси в їх взаємозв'язку, із урахування впливу елементів один на одного та зворотного зв'язку.

Своєчасна ідентифікація ризику та станів, до яких він може призвести, дає можливість вчасно попередити небажані наслідки, обрати більш гнучку стратегію. У разі підтвердження (перевірки) за допомогою кількісних оцінок показників ефективності і ризикованості, з'являється можливість формувати достовірні прогнози щодо майбутньої діяльності та планувати економічні результати.

Таким чином, доцільно здійснювати аналіз ризику як діяльності та стану безпосередньо самого підприємства, так і проектів та стратегій, що реалізуються ним, а також порівняльний аналіз щодо ризикованості діяльності в межах ринкового сегменту, галузі, країни тощо.

3 Процес прийняття економічних рішень з урахуванням ризику

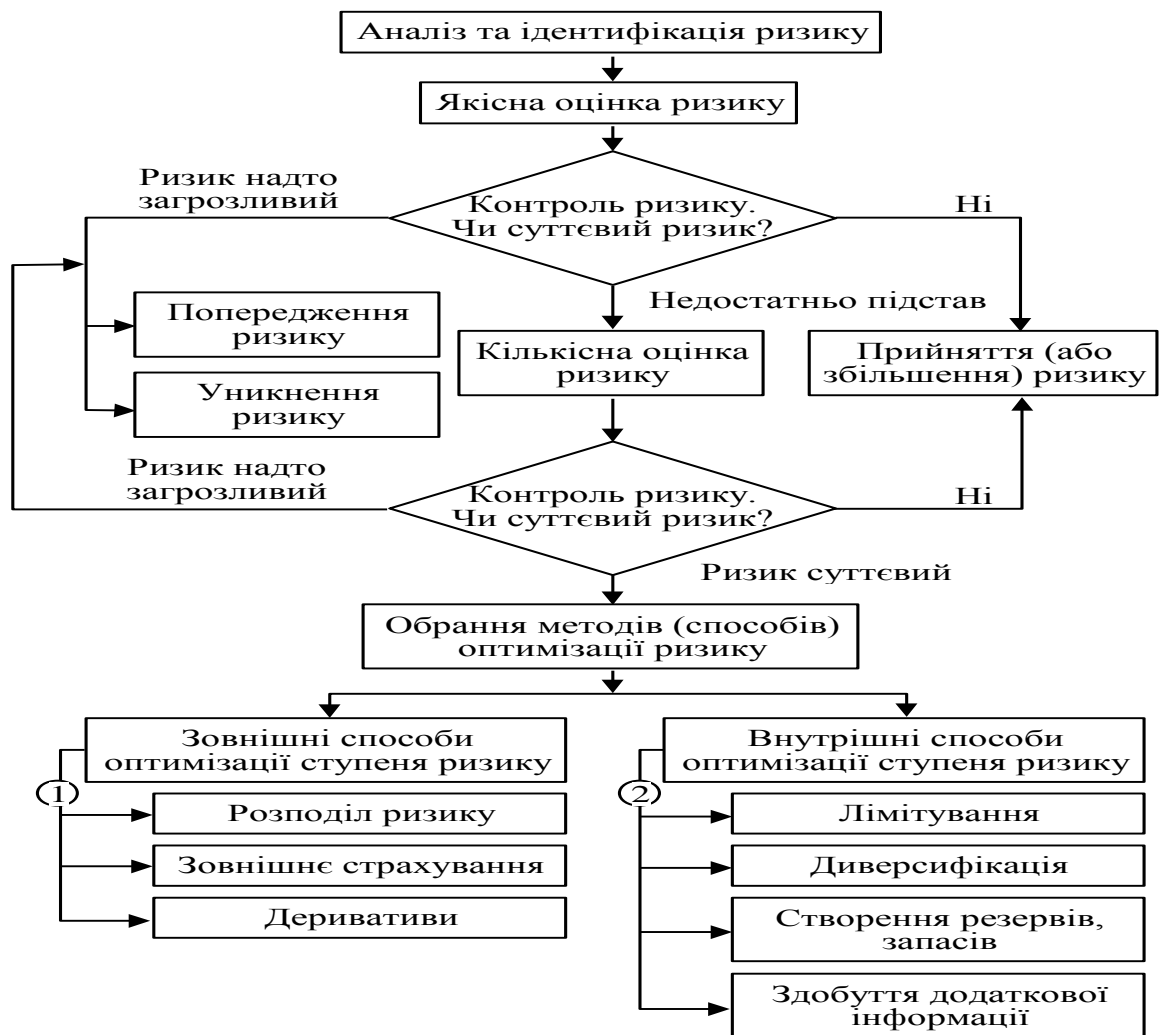
Кваліфікована діяльність щодо врахування ризику в підприємстві та економіці значно покращує шанси організації досягти успіхів у довгостроковій перспективі.

Узагальнено діяльність підприємця (менеджера) щодо врахування та управління ризиком можна назвати *політикою ризику*.

Вона включає весь комплекс дій та заходів, що мають на меті зменшити небезпеку на всіх стадіях функціонування фірми (підприємства), а саме ідентифікацію та оцінку ризику (якісну та кількісну), вибір методів та механізмів управління ризиком, впровадження обраних методів та моніторинг результатів.

Узагальнено діяльність щодо урахування та управління ризиком представлено у вигляді блок-схеми

Спираючись на результати ґрунтовного якісного та кількісного аналізу менеджер, обирає один із засобів або суперпозицію засобів управління ризиком.

Узагальнена блок-схема процесу врахування та управління ризиком

Необхідно зауважити, що якісний та кількісний аналіз ризику представляють собою важливі самостійні складові у системі аналізу ризику.

Сучасні економічні умови мають високу ступінь невизначеності та вимагають від менеджера володіння широким спектром практичних і теоретичних знань, зокрема у сфері виявлення та ідентифікації ризику.

Можна запропонувати таку багатокрокову процедуру (алгоритм) якісного аналізу ризику та поведінки його суб'єктів щодо прийняття рішень у ситуації, обтяженій ризиком.

Узагальнена формалізована процедура аналізу ризику та поведінки його суб'єктів

4 Аналіз ризикованості підприємства на основі показників фінансового стану

Особливе місце в процесі аналізу ризику займає безпосередньо процедура дослідження підприємницького ризику на основі показників фінансового стану.

В умовах ринкової економіки інформація про фінансовий стан є необхідною для різних категорій (зокрема, кредитори, потенційні інвестори, акціонери, постачальники тощо).

На основі економічного аналізу діяльності фірми приймаються рішення про угоди, стратегії розвитку, формуються стосунки із контрагентами.

Оскільки із активами фірми пов'язана така важлива характеристика як ліквідність, то звернемо на них увагу.

Мінімальним ризиком характеризуються такі показники, як кошти в касі, кошти на рахунку. Це група абсолютно ліквідних активів. У разі надлишкових коштів існує ризик невикористаних можливостей, тому однією із важливих задач є визначення обсягу оптимальної суми коштів в касі та на рахунку.

Малий ризик притаманний активам, що характеризуються високою ліквідністю, - цінні папери, депозити, все, що негайно може бути перетворене у грошові кошти.

Товарні запаси відносяться до групи із середнім рівнем ризику, оскільки не існує повної гарантії їх швидкої реалізації.

Високий ризик мають дебіторська заборгованість, запаси готової продукції на складі, давні запаси ресурсів, тощо.

Для аналізу ризику підприємства на основі показників фінансового стану рекомендують використовувати, зокрема, такі показники:

Коефіцієнт поточної ліквідності – визначається як відношення поточних активів до поточних зобов'язань підприємства.

Коефіцієнт термінової ліквідності – визначається як відношення різниці поточних активів і товарних запасів до поточних зобов'язань підприємства.

Коефіцієнт платоспроможності – співвідношення власного капіталу підприємства та загальних зобов'язань.

Коефіцієнт заборгованості – співвідношення запозиченого та власного капіталу підприємства.

Коефіцієнт маневреності – співвідношення поточних активів та власного капіталу підприємства.

Коефіцієнт автономії (незалежності) – співвідношення власного капіталу та підсумку балансу.

Коефіцієнт фінансової незалежності – співвідношення поточних активів та запозиченого капіталу.

Встановленню нормативних значень згаданих коефіцієнтів присвячено ряд праць.

Ризикотвірні чинники.

Зовнішні чинники, що впливають на ступінь ризику

Під зовнішніми чинниками слід розуміти ті чинники, які підприємці, як правило, не в змозі змінити, але повинні їх прогнозувати та враховувати, бо вони істотно впливають на стан справ.

Згідно із загальною теорією менеджменту зовнішні чинники доцільно розподілити на дві групи:

- чинники безпосереднього впливу;
- чинники опосередкованого впливу.

Внутрішні чинники ризику

В економічній літературі, присвяченій проблемам підприємництва, виокремлюють такі чотири групи чинників, які належать до внутрішніх чинників ризику:

- стратегія фірми;
- принципи діяльності фірми;
- ресурси та їх використання;
- якість і рівень використання маркетингу.

Система зовнішніх чинників ризику

Джерелами ризику є внутрішні чинники:

- відсутність професійного досвіду у керівництва фірм,
- недостатні економічні знання,
- фінансові прорахунки,
- погана організація праці співробітників,
- сумнівні морально-етичні принципи,
- недостатня пристосованість (маневреність) фірми до змін навколишнього ринкового середовища,
- відсутність належного досвіду в сфері маркетингу тощо.

Фахівці з теорії ризику вважають, що головним чинником ризику в господарській діяльності є чинник ННН — некомпетентність, несовісність, неретельність.

Розголошення конфіденційної інформації — одне з найвідчутніших внутрішніх джерел ризику. Згідно з оцінками експертів втрата лише чверті інформації, яка належить до категорії комерційної таємниці, забезпечує вагомі переваги конкурентам і за короткий відрізок часу призводить до банкрутства половини тих фірм, які допустили розголошення інформації.

Наступним з дієвих внутрішніх чинників ризику є якість продукції та послуг.

Порушення вимог до якості продукції може бути наслідком як зовнішніх (неякісна сировина), так і внутрішніх (порушення технологічного циклу) чинників. Тому на підприємстві має діяти чітко організована система управління якістю, зорієнтована на інтереси споживачів.

5 Загальні засади класифікації ризику

В економічній літературі, присвяченій проблемам класифікації ризику, на наш погляд, ще немає чіткої системи класифікації ризиків. Існує низка підходів до цього. Очевидно чинниками ризику є все оточуюче нас довкілля, а також усі елементи об'єкта дослідження як складної економіко-кібернетичної системи (джерелами ризику є всі елементи системи, її прямі та зворотні зв'язки).

Вокремлення на два загальні види ризику:

- ризик, пов'язаний з можливим технічним провалом виробництва. Сюди він відносить також загрозу втрати благ, пожежі, пошкодження, зумовлені стихійними лихами;

- ризик, пов'язаний з відсутністю комерційного успіху.

Класифікують ризики і за такими ознаками:

- ризик, пов'язаний з господарською діяльністю;
- ризик, пов'язаний з особистістю підприємця;
- ризик, пов'язаний з неповною інформацією щодо стану довкілля.

У низці наукових праць запропоновано таку класифікацію ризику:

- за масштабами та обсягами (глобальний, локальний);
- за аспектами (психологічний, соціальний, економічний, екологічний, юридичний, політичний, медико-біологічний);
- за мірою об'єктивності та суб'єктивності (з об'єктивною ймовірністю, з суб'єктивною ймовірністю, з об'єктивно-суб'єктивною ймовірністю);
- за ступенем (мірою) ризиконасиченості рішень (мінімальний, середній, оптимальний або ж допустимий, критичний, катастрофічний);
- за мірою обґрунтованості ризику (раціональний, нераціональний, авантюрний);
- за терміном оцінки та урахування ризику (випереджаючий, своєчасний, запізнений);
- за чисельністю осіб, які беруть участь у прийнятті рішень (індивідуальний, груповий, колективний);
- за ситуаційним класом джерел (в умовах невизначеності, в умовах конфлікту (конкуренції), в умовах розпливчастості (нечіткості)).

Кожний вид ризику, в свою чергу, доцільно детально розкласти на елементи, проаналізувати, змодельовати, урахувати, що дасть змогу певною мірою зменшити ступінь невизначеності та її руйнівні дії.

Політичний ризик

Політичний ризик — це можливість виникнення збитків чи скорочення обсягу прибутку внаслідок державної політики. Політичний ризик зумовлений можливими змінами курсу, зсувами пріоритетів на урядовому рівні. Його врахування є особливо актуальним у країнах з неусталеним законодавством, з відсутністю традицій і загальної культури підприємництва.

Політичний ризик притаманний підприємницькій діяльності і його неможливо уникнути. Його можна лише прогнозувати й враховувати.

Про важливість урахування політичного ризику в підприємницькій діяльності свідчить і те, що для аналізу й оцінювання політичного ризику створена світова мережа спеціалізованих аналітичних центрів як комерційного,

так і некомерційного характеру. У розвинутих країнах нараховується понад 500 таких центрів.

Політичні ризики:

- ризик націоналізації та експропріації без адекватної компенсації;
- ризик трансферту, зумовлений можливими обмеженнями та конвертацією місцевої валюти;
- ризик розірвання контракту внаслідок дій владних структур країни, у якій знаходиться компанія-контрагент;
- ризик військових дій і громадських заворушень тощо.

Оскільки на політичні ризики підприємець безпосереднього впливу не має, то їх слід віднести до групи зовнішніх ризиків.

Підприємницький ризик

Підприємницький ризик містить у собі групу підвидів та чинників ризику, що притаманні підприємницькій діяльності як специфічній сфері економіки. Його особливості впливають із самого визначення підприємництва як самостійної діяльності особи (або осіб) спрямованої на отримання прибутку через створення нових робочих місць та реалізацію особистих амбітних планів організаторів справи.

Ідентифікація та оцінка підприємницького ризику залежить від досвіду підприємця та ситуації прийняття рішення. Оскільки рішення приймаються в умовах невизначеності, то формується набір альтернатив, кожна з яких має бути оцінена, причому завжди залишається непевність стосовно майбутніх результатів.

Виробничий ризик

Цей ризик пов'язаний з виробництвом продукції, товарів і послуг; із здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності, в процесі якої підприємці стикаються з проблемами неадекватного використання сировини, підвищенням собівартості, збільшенням втрат робочого часу, неефективним використанням нових методів виробництва.

Причини, що зумовлюють виробничий ризик:

- зниження намічених обсягів виробництва та реалізації продукції внаслідок спаду продуктивності праці, простоїв обладнання, втрат робочого часу, відсутності в потрібний момент часу необхідної кількості матеріалів та комплектуючих, підвищення відсотка браку;
- зниження цін, згідно з якими планувалося реалізовувати продукцію та послуги, у зв'язку з їхньою недостатньою якістю, несприятливими змінами у ринковій кон'юктурі тощо;

- збільшення питомої ваги затрат матеріальних, енергетичних, паливних ресурсів, зростання транспортних витрат, торговельних накладних та інших побічних витрат;
- зростання фонду оплати праці з причин перевищення очікуваної чисельності працюючих чи внаслідок перевищення рівня заробітної плати окремим працівникам;
- зростання податків та інших відрахувань внаслідок змін ставки оподаткування тощо;
- низький рівень дисципліни постачання, зокрема, збої в постачанні палива, електроенергії тощо;
- фізичне та моральне зношення основних фондів (обладнання) тощо.

Комерційний ризик

Комерційний ризик виникає в процесі реалізації товарів і послуг, вироблених чи куплених підприємцем. Деякі з основних причин комерційного ризику:

- зниження обсягів реалізації внаслідок зниження попиту або витіснення даного товару конкуруючими товарами (замінниками) або запровадження обмежень на продаж даного товару тощо;
- підвищення закупівельної ціни товару в процесі здійснення підприємницького проекту;
- втрата частки товару;
- погіршення якості товару в процесі зберігання чи транспортування, що спричиняє зниження його ціни;
- підвищення затрат обертання коштів внаслідок сплати штрафів, відрахувань, стягнень, що спричиняє зниження прибутків тощо.

Складові комерційного ризику:

- ризик, пов'язаний з реалізацією товару (послуг) на ринку;
- ризик, пов'язаний з транспортуванням товару;
- ризик, пов'язаний з передачею товару (послуг) покупцеві;
- ризик, пов'язаний з платоспроможністю покупця;
- ризик форс-мажорних обставин.
- Окремо зупинимося на транспортному ризику.

Його класифікація вперше була здійснена Міжнародною торговельною палатою в Парижі у 1919 р. й уніфікована у 1936 р. Нині різноманітні транспортні ризики класифікуються за ступенем і за відповідністю в чотири групи: E, F, C, D. Кожна з груп F, C, D також деталізується.

Фінансовий ризик

Під фінансовим розуміють ризик, що виникає під час здійснення фінансового підприємництва чи фінансових угод. До фінансового ризику належать:

- валютний ризик;
- кредитний ризик;
- інвестиційний ризик.

Основні види інвестиційного ризику

Види ризику	Пояснення
Капітальний	Загальний ризик, що стосується усіх інвестиційних вкладень. Ризик полягає у тому, що інвестор буде не в змозі повернути інвестовані засоби без збитків
Селективний	Ризик спрямованого вибору об'єкта для інвестування в порівнянні з іншими варіантами
Відсотковий	Ризик понесення збитків, зумовлених змінами відсоткових ставок на ринку
Країнний	Ризик можливих збитків у зв'язку з вкладенням коштів у підприємства, що знаходяться під юрисдикцією країни з нестабільним соціальним та економічним становищем
Операційний	Ризик можливих збитків, пов'язаних із збоями в функціонуванні комп'ютерних інформаційних систем
Часовий	Ризик інвестування коштів у невдало обраний час, що тягне за собою збитки
Ризик законодавчих змін, нестабільності законодавчої бази	Можливі збитки, зумовлені змінами в законодавчому регулюванні
Ризик ліквідності	Ризик, зумовлений реалізацією цінних паперів при можливих змінах в оцінці ліквідності
Ризик інфляції	Ризик полягає у тому, що через високі темпи інфляції доходи, які надійдуть від інвестованих коштів, можуть знецінитися у реальних цінах

Інноваційний ризик

Інноваційний ризик — це міра можливих збитків, які можуть виникнути у разі вкладення підприємницькою фірмою коштів у виробництво нових товарів, технологій, послуг, що не відразу сприймаються ринком або не знаходять свого споживача взагалі.